
תשובה בענין ניקוב הגוף* (יו"ד קפ"ב:ה')

שאלה מאת ראובן רזניק:

- (א) האם מותר לבת או לאשה לנקב נקב באוזן או באף ולענוד עגילים?
(ב) האם מותר לבן או לגבר לנקב נקב באוזן או באף ולענוד עגילים?
(ג) האם מותר לנקב נקב ולענוד עגילים בחלקים אחרים של הגוף?

תשובה:

א) עגילים לבנות ולנשים

בתקופת המקרא נהגו בנות ונשים לענוד נזמים או עגילים באזניהם ובאפיהם כפי שמוכח מהמקורות דלהלן:

1. בראשית כ"ד:מ"ז (והשווה שם, פס' כ"ב, ל'): עבד אברהם מספר למשפחת רבקה: "ואשים הנזם על אפה והצמידים על ידיה".

2. בראשית ל"ה:ד': "ויתנו [בני ביתו של יעקב] אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם ואת הנזמים אשר באזניהם...". (אבל אין זה ברור משם מי היה עונד את הנזם, גברים או נשים.)

3. שמות ל"ב:ב'-ג': "ויאמר אליהם אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם והביאו אלי. ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם, ויביאו אל אהרן".

4. ישעיהו ג':י"ח-כ"א: "ביום ההוא יסיר ה' את תפארת... הנטיפות... הטבעות ונזמי האף...". "נטיפות" הן ככל הנראה עגילים ובהם מרגליות הנוטפות כלפי מטה כמו טיפות מים.¹

5. יחזקאל ט"ז:ב': הנביא מדבר אל ירושלים כאילו היא בחורה שיצאה לתרבות רעה: "ואתן נזם על אפך ועגילים על אזניך...".

6. הושע ב' ט"ו: הנביא משווה את עם ישראל לזונה: "ותעד נזמה וחליתה ותלך אחרי מאהביה"².

7. משלי כ"ה י"ב: "נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על אוזן שומעת". (גם שם אין זה ברור מי עונד את הנזם).

גם בתקופת המשנה והתלמוד היה זה מובן מאליו שבנות ונשים ענדו נזמים באזניהן ובאפיהן. והרי חלק מהמקורות בנידון שכבר נאספו על ידי החוקרים א"ש הרשברג ושמואל קרויס:

1. משנה שבת ו' א': "במה אשה יוצאה [בשבת] ובמה אינה יוצאה? לא תצא אשה... ולא בנזמים..."

2. בבבלי שם (נ"ט סע"ב) מפרשים "נזמים: נזמי האף", ורש"י מסביר: "אבל נזמי האוזן מותרין לכתחילה..."

3. משנה שבת ו' ו': "הבנות קטנות יוצאות בחוטין, ואפילו בקיסמין שבאזניהן". רש"י מסביר (בבלי שבת, ס"ה ע"א) שהבנות מנקבות את אזניהן ואין עושות נזמים עד שתגדלנה, ולכן נותנות חוטין או קיסמין באזניהן כדי שהחורים לא ייסתמו.

4. משנה כלים י"א ח' ט': "כל תכשיטי נשים טמאים... נזמים [= נזמי האוזן]... נזמי האף... נזם שהוא עשוי כקדרה מלמטן וכעדשה מלמעלן..."

5. תוספתא עבודה זרה ה' א', מהד' צוקרמנדל, עמ' 468: "[וצורה של עבודה זרה] על המכובדין כגון השיריים והנזמים וטלאות וטבעות הרי אלו אסורות..."

6. ברייתא בקידושין מ"ח סוף ע"א = בבא קמא צ"ט ע"א: "דתניא: [אשה אומרת לאיש]: עשה לי שירים נזמים וטבעות ואקדש אני לך, כיוון שעשאן מקודשת דברי רבי מאיר..."

7. ברייתא במועד קטן י"ב ע"ב = שבת מ"ו ע"ב: "הא תניא: השירין הנזמים והטבעות הרי הן ככל הכלים הניטלין בחצר [בשבת]..."

8. שמות רבה ט"ו ג': "למה הדבר דומה? למלך שביקש לישא אשה ובאו ואמרו לו: ענייה היא, אין לה בעולם אלא שני נזמים בלבד..."

לבסוף, גם בימי הביניים ובעת החדשה נהגו נשים יהודיות לענוד עגילים באזניהם.³

נוכחנו איפוא לדעת שנשים ובנות יהודיות נהגו מאז ומתמיד לנקב את אזניהן ואפיהן ולענוד עגילים ולא מצינו אף אחד שניסה לאסור את הדבר.

ב) עגילים לבנים ולגברים

באשר לבנים ולגברים, העניין קצת יותר מסובך, אבל לאחר עיון מתברר שגם דבר זה מותר. משמות ל"ב:ב-ג' הנ"ל משתמע שגם בנים וגברים ענדו נזמים באזניהם בתקופת המקרא. ברור מפסוק ב' **שהבנים** ענדו נזמים, ואילו מפסוק ג' משתמע שגם **הגברים** ענדו נזמים ולכן נאמר **"כל העם"**. דבר זה נרמז גם בסוף ספר איוב (מ"ב:י"א). שם מסופר שכל אחיו ואחיותיו ויודעיו של איוב באו לנחמו "ויתנו לו איש קשיטה אחת, ואיש נזם זהב אחד", ומכאן משתמע שגם איוב היה עונד נזמים.⁴

מצד שני, יש מקור אחד במקרא המרמז שגברים בעם ישראל לא נהגו לענוד נזמים. נאמר בשופטים ח':כ"ד-כ"ו:

ויאמר אליהם גדעון אשאלה מכם שאלה ותנו לי איש נזם שלל; כי נזמי זהב להם [= למדינים שאותם בזזו] כי ישמעאלים הם... וישליכו שמה איש נזם שללו... לבד מן השהרונים והנטיפות... שעל מלכי מדין...

כלומר, המדיינים שכוננו "ישמעאלים" (במובן של עמי מדבר נודדים, השווה בראשית ל"ז:כ"ה-ל"ו) נהגו לענוד נזמי זהב ונטיפות, ובניגוד לבני ישראל. כידוע, אין פוסקים הלכה בדרך כלל על פי המקרא, אבל בכל זאת נוכחנו לדעת שיש ראיות לעובדה שגברים אכן ענדו נזמים בתקופת המקרא.⁵ יש מקור אחד שמלמד לכאורה כי גברים מסוימים היו מנקבים את אזניהם בתקופת התנאים:

דתניא לא יצא החייט במחטו התחובה לו בבגדו, ולא נגר בקיסם שבאזנו, ולא סורק במשיחה [= בחוט] שבאזנו, ולא גרדי [= אורג] באירא [= צמר גפן] שבאזנו, ולא צבע בדוגמא [של צבעים שונים] בצוארו, ולא שולחני בדינר שבאזנו... (שבת י"א ע"ב).

ברם, מקור זה אינו ודאי, כי בשני נוסחים של המקבילה בתוספתא כתוב "ולא נגר בקיסם שבצוארו".⁶

מאיך גיסא, בתקופת התנאים היו חכמים שניסו לאסור על גברים לענוד תכשיטי נשים, ושמה מכאן יש לאסור בנידון דידן. שנינו בספרי דברים פסקא רכ"ו (מהד' פינקלשטיין עמ' 258; והשווה מדרש תנאים לדברים כ"ב:ה', עמ' 134): "לא יהיה כלי גבר על אשה" ⁷... תלמוד לומר "תועבה" דבר הבא לידי תועבה – זהו כללו של דבר: שלא תלבש אשה כדרך שהאיש לובש ותלך לבין האנשים, והאיש לא יתקשט בתכשיטי נשים וילך לבין הנשים...⁸

ברם, יש להדגיש שהתנא מתנגד דווקא ל"תכשיטי נשים" ואילו אנו עוסקים בתכשיטים הנהוגים אצל נשים וגברים גם יחד. בכל אופן, דעה זאת לא נתקבלה

להלכה. בברייתא המקבילה בנזיר נ"ט ע"א כבר אין זכר ל"תכשיטי נשים" ורק נאסרו **שמלת אשה** ו"שלא יתקן איש בתיקוני אשה".
 אכן, גדולי הפוסקים פסקו על פי בבלי נזיר ולא על פי ספרי דברים. יתר על כן, הם הדגישו שאיסורים אלה נקבעים על פי המציאות החברתית של המקום והזמן.⁹ וכך כתב הרמב"ם בספר המצוות, לא תעשה, סימן מ': "וכל גבר שנתקשט או לבש מה שידוע באותו המקום שצורה זו מיוחדת לנשים – לוקה". וכן פסק הרמב"ם בהלכות עבודה זרה י"ב:י': "ולא יעדה איש עדי אשה, כגון: שילבש בגדי צבעונין וחלי [= תכשיט] זהב, במקום שאין לובשין אותם הכלים ואין משימים אותו החלי אלא נשים – הכל כמנהג המדינה". וכן פסק הטור (יורה דעה קפ"ב): "לא תלבש אשה בגדים המיוחדין לאיש לפי מנהג המקום". ור' יוסף קארו ציטט מהמשנה תורה הנ"ל מילה במילה ביוורה דעה קפ"ב:ה' (פרט לשלש המילים האחרונות). למדנו איפוא שבנים וגברים ענדו נזמים באזניהם בתקופת המקרא. בתקופת התנאים היו חכמים שניסו לאסור על גברים תכשיטי נשים אבל דעה זאת לא הובאה בתלמוד הבבלי. לאחר מכן, הדגישו גדולי הפוסקים את הצד החברתי שבדבר ואסרו תכשיטים לגברים רק אם אותם תכשיטים היו מיועדים לנשים באותו מקום ובאותו זמן. מכיוון שבימינו מקובל שגם נשים וגם גברים עונדים נזמים באזניהם ובאפיהם אין בכך שום איסור מעיקר הדין, כי בענין זה "הכל כמנהג המדינה".¹⁰

ג) מורא אב ואם

נאמר בספר ויקרא י"ט:ג': "איש אמו ואביו תיראו" וחז"ל פירשו (קידושין ל"א סוף ע"ב ומקבילות): "תנו רבנן: איזהו מורא?... ולא סותר את דבריו ולא מכריעו...". יש גישות שונות לגבי פירושו של הביטוי "ולא סותר את דבריו". הרבה ראשונים ופוסקים מצטטים את הביטוי מבלי לפרש דבר וחצי דבר.¹¹ רש"י לא התייחס לאותו ביטוי, אך פירש את הביטוי הסמוך: "ולא מכריעו – אם היה אביו וחכם אחר חלוקין בדבר הלכה, לא יאמר 'נראים דברי פלוני'". ר' מאיר הלוי אבולעפיה (הרמ"ה, ספרד, 1165-1244) הגיב: "זה אין צריך דהיינו 'סותר את דבריו', אלא אפילו נראין לו דברי אביו, אין לו לומר 'נראין דברי אבא' שנראה כמכריע דברי אביו, אלא אם יש לו תשובה להשיב על החולקין ישיב".¹² כלומר, לדעת הרמ"ה שני הביטויים עוסקים במחלוקות הלכתיות. "סותר את דבריו" פירושו להסכים עם הבר-פלוגתא של אביו; "מכריעו" פירושו להסכים עם אביו. ברם, במחילה מכבודו, אין שום רמז בברייתא שמדובר במחלוקות הלכתיות. לפי פשוטו מתייחס הביטוי "ולא סותר את דבריו" לכל סוג של סתירה. ואכן כך פירש רבינו חננאל ב"ר שמואל, מחותנו של הרמב"ם, שחי במצרים במאות ה"ב-ה"ג¹³ (בפירושו לקידושין, מהד' בלוי, ניריורק, תש"ל, עמ' רנ"ו): "וסותר

דבריו: **במילי דעלמא**. וכן פירש ר' פנחס הלוי הורוביץ (פרנקפורט, 1730-1805) בספר המקנה למסכת קידושין: "נראה דכל דבר שמצוה לו אביו אף בדבר שאין לו הנאה ממנו שאינו בכלל כיבוד, אפילו הכי אם אין לבן שום הפסד [כספי] ממנו זה **בכלל מורא שאם לא ישמע לו הוא כסותר את דבריו וצריך לשמוע לו**".¹⁴ מצוות מורא אב ואם חלה כמובן כל הזמן, אבל ראוי להזכיר אותה במיוחד בהקשר שלנו מכיוון שבימינו נושא זה גורם להרבה מתחים וסכסוכים בין הורים וילדיהם ובמיוחד כשמדובר בנקבים במקומות יוצאי דופן (ראה להלן). לפיכך, ילדים ובני נוער הרוצים לנקב את גופם חייבים להתחשב לא רק ברצונם הם אלא גם ברצון הוריהם על מנת לשמור על מצוות מורא אב ואם כפי שהיא מתפרשת על ידי הפרשנים הנ"ל.

ד) ניקוב איברי המין

בשנים האחרונות יש נטייה הולכת וגוברת לענווד עגילים בחלקי גוף רבים מלבד האף והאוזן וביניהם: הגבת, העור שבין העיניים, השפה, הלחי, הלשון, הטבור, הדד ובכל חלקי איברי המין.¹⁵ לכאורה, יש תקדים לתכשיטים בדדים ובבית הרחם. נאמר במדבר ל"א:נ' (והשווה שמות ל"ה:כ"ב): "ונקרב את קרבן ה', איש אשר מצא כלי זהב אצעדה וצמיד טבעת עגיל וכומז לכפר על נפשותינו לפני ה'". ולמדנו על כך בבבלי שבת ס"ד ע"א: "אמר רבי אלעזר [אמורא ארצישראל, דור שני-שלישי]: 'עגיל' זה דפוס של דדין, 'כומז' זה דפוס של בית הרחם". רש"י מסביר את הענין השני בסוגיא המקבילה בברכות כ"ד ע"א, ד"ה תכשיטין שבפנים:

כומז – דפוס של בית הרחם שהיו עושין לבנותיהן ונוקבין כותלי בית הרחם כדרך שנוקבין את האזנים ותוחבין אותו כדי שלא יזדקקו להן זכרים.

כלומר, כומז פירושו "חגורת צניעות", ורבה מסביר בהמשך הסוגיא בשבת על פי נוטריקון: "כומז – כאן מקום זימה". ברם, סוגיא זאת איננה יכולה להוות תקדים לניקוב איברי המין בימינו וזאת מארבע סיבות:

א) רבי אלעזר ככל הנראה לא התכוון לתכשיטים הנכנסים לנקב כלשהו אלא "דפוס של דדין" פירושו חזיה ו"דפוס של בית הרחם" הוא סוג של איזור או מחוך.¹⁶

ב) הכומז המתואר על ידי רש"י נעשה לשם צניעות, ואילו בימינו יש אמונה נפוצה שעגילים באיברי המין מגבירים את ההנאה המינית.¹⁷

ג) הסברו של רבה לכומז הוא אטימולוגיה עממית אבל אין זה פשט הכתוב.

ד) אכן, החוקרים המודרניים סבורים ש"כומז" קשור למילה הערבית "כומזת" שפירושה "אשכול, ערימה", והכוונה למחרוזת של גולות או לכדור בודד.¹⁸ אם כן, אין שום קשר בין אותה מילה והנושא שלנו.

בכל אופן, הצניעות היא אחד מהערכים הנשגבים של היהדות, ולכן חז"ל ניסו למנוע "הרהורי עבירה" על סמך הפסוק "לא תקרבו לגלות ערוה" (ויקרא י"ח:ו).¹⁹ בימינו, כאמור, ניקוב איברי המין נובע מהרצון להגביר את ההנאה המינית. אכן, מותר לבני זוג **נשואים** להנות מיחסי מין בדרכים שונות,²⁰ אבל בימינו רוב הצעירים ובני הנוער המנקבים את איברי המין שלהם **אינם נשואים** וועד ההלכה כבר התנגד בעבר ליחסי אישות לפני הנישואין.²¹ ולכן, עגילים באיברי המין של רווקים ובני נוער אינם עולים בקנה אחד עם ערכי הצניעות של היהדות ואין לנהוג כך.

ה) "גוף בריא ושלם מדרכי ה' הוא"

בפרק ד' מהלכות דעות מונה הרמב"ם שורה ארוכה של דברים שראוי לאדם לעשותם כדי לשמור על בריאותו. רובם לקוחים מספרות התלמוד אבל חלקם נובעים בלי ספק מנסינו של הרמב"ם כרופא. בהלכה א' הוא מסביר את הרעיון המנחה בפרק:

הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה, **לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף ולהנהיג עצמו בדברים המברין והמחלימים**. ואלו הן: לעולם לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב, ולא ישתה אלא כשהוא צמא, ואל ישהה נקביו אפילו רגע אחד, אלא כל זמן שצריך להשתין או להסך את רגליו יעמוד מיד.

נוסף על אזהרת הרמב"ם, יש עוד מושג הלכתי חשוב המזהיר מסכנות פיזיות. נאמר בספר דברים (ד':ט') "רק השמר לך ושמור נפשך מאוד" וכתב בתריה (ד':ט"ו) "ונשמרתם מאד לנפשותיכם". לפי פשוטם, מזהירים פסוקים אלה נגד שכחת התורה (פס' ט') ונגד עבודה זרה (פס' ט"ו), אבל חז"ל שילבום באגדה העוסקת בסכנה פיזית כדי לומר: יהודים חייבים לשמור על בריאותם הפיזית (ברכות ל"ב ע"ב למטה). גם הרמב"ם ראה בפסוקים אלה אזהרה מסכנות פיזיות. לאחר אזהרה לכסות את הבורות וכדומה, הוא ממשיך ואומר (הלכות רוצח ושמירת הנפש י"א:ד'): "וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצוות עשה להסירו ולהישמר ממנו

ולהיזהר יפה יפה שנאמר 'השמר לך ושמור נפשך' (דברים ד':ט'). פסק זה עבר לאחר מכן לשלחן ערוך (חושן משפט תכ"ז:ח).

כמו כן, חז"ל אסרו הרבה דברים משום סכנה וביניהם לתת מעות או דינרים לתוך פיו שמא יש עליהם רוק יבש של מוכי שחין או מצורעים (רמב"ם, שם, י"א:ד' עד י"ב:ו'). יתר על כן, הרמב"ם (שם, י"ב:ו'), ר' יוסף קארו (חושן משפט תכ"ז:י') והרמ"א (יורה דעה קט"ז:ה' בסוף) הדגישו שאלו הן דוגמאות בלבד ושיש להיזהר "מכל כיוצא באלו משאר סכנות" (לשון הרמב"ם).²²

אכן, הוכחנו במקום אחר שאסור לעשן כי זהו סיכון ודאי המזיק לכל מעשן ואף לאלה הנמצאים בסביבתו.²³ ניקוב הגוף, לעומת זאת, אינו מהווה סיכון ודאי המזיק לכל מי שמנקב את גופו ולכן אין לאסור אותו באיסור מוחלט משום סכנה. אף על פי כן, המחקרים הרפואיים מלמדים שניקוב הגוף גורם לעתים סיכון עצמי וסיבוכים רפואיים:²⁴

(1) מחקר איטלקי הראה שיש קשר חזק בין ניקוב האוזן ודלקת הכבד סוג B.

(2) מחקרים אחרים הראו שיש זיהום ב־11%-24% של המקרים של ניקוב האוזן.

(3) מחקר של שני רופאי שיניים הראה שניקוב הלשון, השפתיים והלחיים, עלול לגרום להפרעות בדיבור ולזיהומים ומלבד זאת מסתכנים המנוקבים בשאיפת העגילים וסוגרי העגילים לריאות ובשבירת השיניים.

(4) ניקוב איברי המין והפנים דורש ששה עד תשעה חודשים של החלמה וגם מהווה מקור טוב להעברת מחלות מיניות וזיהומים.

(5) אי אפשר לחטא את "אקדח" הניקוב ולפיכך יש חשש להעברת דלקת הכבד סוג C.

(6) יתכן ש-HIV מועבר באמצעות מחטים שאינן מחוטאות.

(7) אין פיקוח על בעלי המקצוע והרבה מהם אינם נוקטים באמצעי זהירות מינימליים. אכן, משרד הבריאות הודיע בכסלו תשנ"ט שהוא מזהיר בפני ניקוב הגוף ושוקל ליזום חוק שיטיל פיקוח על ניקוב הגוף ובדיקות קבועות של סטריליות המיכשור. וזאת משום שבשנתיים האחרונות נותחו או טופלו בתרופות אנטי-דלקתיות מאות אנשים ברחבי הארץ שניקבו מקומות שונים בגופם.

לאור המחקרים האלה, יתכן שרצוי להימנע מכל סוג של ניקוב בגוף על פי העיקרון של "גוף בריא ושלם מדרכי ה' הוא". ברם, אם לאחר מחשבה ובדיקת הסיכונים מחליטים בכל זאת לנקב את הגוף, יש להתייעץ עם רופא או אחות וכדאי לנקוט באמצעי זהירות כגון אלה המומלצים על ידי רופאים ואחיות:

- 1) על המנקב ללבוש כפפות חד־פעמיות ויש לנקות את מקום הנקב לפני הניקוב בסבון נגד חיידקים כגון בטדין.
- 2) על המנקב להשתמש בכלים חד־פעמיים או בכלים מחוטאים.
- 3) יש לנקות את הנקב פעמיים ביום אבל אין להשתמש בכוהל.
- 4) כדי למנוע זיהומים ותגובות אלרגיות יש לענווד תכשיטים חלקים העשויים מפלדה לא חלידה, זהב 14 קרט, וכדומה.²⁵

1) הלכה למעשה

- 1) מעיקר הדין מותר לנשים או בנות ולגברים או בנים לענווד עגילים באף ובאוזן על פי כל התקדימים שהובאו לעיל.
- 2) אם ההורים מתנגדים לניקוב הגוף, חייבים ילדים ובני נוער להתייחס בכובד ראש למצוות "מורא אב ואם" כפי שהיא נתפרשה לעיל.
- 3) ענידת עגילים באיברי המין על ידי בני נוער ורווקים אינה עולה בקנה אחד עם ערכי הצניעות של היהדות ואין לנהוג כך.
- 4) יש סיכונים רפואיים בכל סוג של ניקוב הגוף. אם מישהו בכל זאת מחליט לנקב את גופו, עליו לנקוט באמצעי זהירות כגון אלה הרשומים לעיל על מנת לשמור על "גוף בריא ושלם".

דוד גולינקין
ירושלים עיר הקודש
י"א באלול תשנ"ח
בהסכמת: הרב ישראל ורמן
הרב דוד לזר
הרב דוד פרנקל
הרב שמחה רוט
נמנעים: הרב מיכאל גרץ
הרב גילה דרור

הערות

- * הקיצורים להלן מתייחסים לרשימת הספרות בסוף.
1. ראה George Gray, *ICC to Isaiah 1-39*, Edinburgh, 1912, p. 73; עמוס חכם, דעת מקרא לספר ישעיהו, ירושלים, תשמ"ד, עמ' מ'; התרגום החדש של JPS המתרגם: "the eardrops"; קרויס, עמ' 318 המפרש על פי המילה "שלמיני" בירושלמי שבת פרק ו', ח' ע"ב; וכן הרשברג, עמ' 40. אבל השווה אנציקלופדיה מקראית ש"אין ראייה שהכוונה לעגילים דווקא, שהרי גם תכשיטים אחרים נעשו בצורת טיפות".
 2. לכאורה שתי הדוגמאות האחרונות מלמדות שרק זונות ענדו עגילים ונזמים, אבל ברור מכל שאר המקורות שמדובר במנהג נפוץ אצל כל הנשים.
 3. ראה לדוגמא בספרו של רובנס, עמ' 4, 66, 67, 72; ויש לציין שיש שם תמונות רבות של נשים עונדות עגילים מלבד אלו הרשומות במפתח.
 4. אבל יתכן שהנזם היה נחשב למתנה בעלת ערך בלי קשר למי שענד אותו - ראה עמוס חכם, דעת מקרא לספר איוב, ירושלים, תש"ל, עמ' של"ב.
 5. והשווה שמות כ"א:ו' לדינו של עבד עברי שנרצע במרצע, אבל אותו פסוק אינו מלמד הרבה על ענייננו.
 6. תוספתא שבת א':ח', מהד' ליברמן עמ' 2: הדפוס וכ"י וינא גורסים "שבצוארו" ואילו כ"י ערפורט ולונדון גורסים "שבאזנו", כמו הבללי. והשווה גם למקבילה בירושלמי שבת א':ג', ג' ע"ב, וכן לאבות דרבי נתן נוסח ב', פרק כ"א, מהד' שכטר, עמ' 45.
 7. ככל הנראה התורה אסרה את הנוהג הזה מכיוון שהוא היה קשור לפולחן של עבודה זרה. ראה הרמב"ם בספר המצוות ובמשנה תורה המובאים להלן ובמורה נבוכים ג', ל"ז; אנציקלופדיה מקראית כרך ט', טור 467; S.R. Driver, *ICC on Deuteronomy*, Third Edition, Edinburgh, 1901, pp. 250-251; Harry Hoffner, *JBL* 85 (1966), pp. 326-334; W. H. Ph. Romer, in: *Travels in the World of the Old Testament*, Assen, 1974, pp. 217-222; Theodor Gaster, *Myth, Legend and Custom in the Old Testament*, I, Gloucester, Mass., 1981, pp. 316-318.
 8. קרויס, עמ' 307, סבור שהתנא במדרש תנאים (ובספרי דברים) סבר ש"תכשיט" פירושו בגדים, אבל אין דבריו נראים מכיוון שהמילה "תכשיט" כל כך שכיחה בספרות חז"ל.
 9. והשווה לדברי הרב חיים וינר על מכנסיים לנשים בתשובות ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל ד' (תש"ן-תשנ"ב), עמ' 59.
 10. הרב אלן בתשובתו מעלה את השאלה האם יש לאסור את ניקוב הגוף משום חבלה עצמית, כי לדעת רוב הפוסקים אין אדם רשאי לחבול בעצמו (ראה

- משנה בבא קמא ח'ו'; תוספתא בבא קמא ט':ל"א, מהד' ליברמן עמ' 49; בבלי בבא קמא צ"א ע"א-ע"ב; אנציקלופדיה תלמודית, ערך "חובל", כרך י"ב, טורים תרפ"א-תרפ"ב; ומה שכתבתי בתשובות ועד ההלכה הנ"ל, עמ' 43).
- יתר על כן, המשנה אוסרת על אדם לבקש מאדם אחר לחבול בו (בבא קמא ח'ז:). הוא משיב שברור מהמקורות לעיל שחז"ל לא החשיבו את ניקוב האף והאוזן כחבלה עצמית ולכן אין לאסור מטעם זה. ואפשר להוסיף שחבלה היא בדרך כלל מכה הנעשית בכעס על מנת להזיק, ואילו כאן ניקוב הגוף נעשה ביישוב הדעת על מנת ליפות את הגוף. והשווה אברהם שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ד', ירושלים, תשנ"ד, טור 607 בדיון על ניתוחים פלסטיים לנוי.
11. הרי"ף לקידושין ל"א ע"ב, דפ' וילנא י"ג ע"א; רמב"ם, הלכות ממרים ו'ג'; הרא"ש לקידושין, פרק א', סימן נ'; המאירי לקידושין, מהד' סופר, עמ' 184; פסקי הרי"ד לקידושין, מהד' ליס, ירושלים, תשל"ז, טור שכ"ד.
12. הציטוט לקוח מטור יורה דעה סימן ר"מ, והשווה כסף משנה לרמב"ם הנ"ל לציטוט דומה.
13. לפרטים על חייו של רבינו חננאל ב"ר שמואל ראה יצחק סונא, ר' חננאל ב"ר שמואל על הרי"ף למסכת קידושין, ירושלים, תשל"ה, עמ' 5-25; ש"ד גויטיין, תרביץ נ' (תשמ"א), עמ' 371-395; יוסף ינון (פנטון), שם נ"ה (תשמ"ו), עמ' 77-107.
14. דבריו מובאים בספר המצוות להרמב"ם, מהד' ר' חיים הלר, ירושלים, תש"ו, עמ' פ"ח, הערה 5. לדיון בשאלה אם כיבוד אב ואם שייך בדבר שאינו מהנה את ההורים עיין שם וכן בתשובה של הרב עובדיה יוסף המובאת על ידי בנו ר' יצחק יוסף, ספר הלכות כיבוד אב ואם וכו', ירושלים, תש"נ, עמ' כ"ד-כ"ה בהערה ח', וכן Gerald Blidstein, *Honor Thy Father and Mother*, New York, 1975, pp. 83-84 and p. 196, n. 27.
15. הרב לוקאס, הערה 14, מצא באינטרנט מאמר המסביר כיצד לנקוב נקב בכל חלקי הגוף שרשמתו בפנים. תופעה זאת נזכרת גם ברוב המאמרים הרשומים ברשימת הספרות, סעיפים ג'-ד'.
16. כך היסקתי מעיון בדיון החשוב של הרשברג, עמ' 41, הערות 3-5.
17. כך שמעתי מפי הרב דוד לזר ששמע על כך מבני נוער רבים וכך כתוב אצל ארמסטרונג, עמ' 237, על סמך שני מחקרים קודמים.
18. N.H. Snaith, *Leviticus and Numbers*, טור 548; London, 1967, p. 329.
19. ראה סיכום טוב אצל הרב חיים וינר, תשובות ועד ההלכה הנ"ל (לעיל הערה 9), עמ' 54-57.

20. יבמות ל"ד ע"ב ותוספות שם ד"ה ולא; נדרים כ' סוף ע"א-ע"ב; רמב"ם, הלכות איסורי ביאה כ"א:ט'; טור אבן העזר ריש סימן כ"ה; שלחן ערוך, שם, כ"ה:ב' ברמ"א; R. Michael Gold, *Does God Belong in the Bedroom?*, Philadelphia and Jerusalem, 1992, pp. 81-83.
21. ראה הרב פסח שינדלר בתשובות ועד ההלכה הנ"ל (לעיל, הערה 9), עמ' 90-81.
22. סעיף זה עד כאן הוא קיצור של מה שכתבתי שם, עמ' 42-41.
23. שם, עמ' 52-37.
24. ראה את כל המחקרים הרפואיים הרשומים להלן בסעיף ג' וכן את הכתבה ב'*Toronto Globe and Mail* הרשומה בסעיף ד' שגם מצטטת כמה מחקרים.
25. הנחיות אלו ואחרות פותחו על ידי שלושה מומחים ב-1995 והן מצוטטות על ידי ארמסטרונג, עמ' 238 ומלדון, עמ' 299; והשווה לדברי ד"ר אריה אורנשטיין בהארץ שגם ממליץ על אמצעי זהירות דומים.

ספרות

(א) תשובות

- אלן – R. Wayne Allen, "Body Piercing", *Update* 9 (1998), pp. 5-11, 16-17
- ג'ייקוב – R. Walter Jacob, *Contemporary American Reform Responsa*, New York, 1987, no. 76
- דורף – R. Elliot Dorff, *Matters of Life and Death: A Jewish Approach to Modern Medical Ethics*, Philadelphia and Jerusalem, 1998, pp. 267-270
- לוקאס – R. Alan Lucas, "Tattooing and Body Piercing", *CJLS*, March 11, 1997, 8 pp.

(ב) מחקרים על תכשיטי היהודים במשך הדורות

- אנציקלופדיה מקראית, ערך "תכשיטים", כרך ח', טורים 547-548
- הרשברג – א"ש הרשברג, "יפיה והתיפותה של האשה בימי התלמוד", העתיד ד' (תרע"ב), עמ' 40-41
- פרייס – Julius Preuss, *Biblical and Talmudic Medicine*, New York, 1978, p. 78
- קרויס – שמואל קרויס, קדמוניות התלמוד ב', ב', תל-אביב, תש"ה, עמ' 318-319

Alfred Rubens, *A History of Jewish Costume*, enlarged edition, – רובנס
London, 1973

ג) מחקרים רפואיים

Myrna Armstrong, “You Pierced What?”, *Pediatric Nursing* 22/3 (May-June 1996), pp. 236-238

Anthony Diangelis, “The Lingual Barbell: A New Etiology for the Cracked-Tooth Syndrome”, *Journal of the American Dental Association* 128/10 (October 1997), pp. 1438-1439

Kelley Muldoon, “Body Piercing in Adolescents”, *Journal of Pediatric Health Care* 11/6 (November-December 1997), pp. 298-301

Sheila Price and Maurice Lewis, “Body Piercing Involving Oral Sites”, *Journal of the American Dental Association* 128/7 (July 1997), pp. 1017-1020

David Pugatch, Maria Mileno and Josiah Rich, “Possible Transmission of HIV Type 1 from Body Piercing”, *Clinical Infectious Diseases* 26/3 (March 1998), pp. 767-768

S. Samantha, M. Tweeten, and Leland Rickman, “Infectious Complications of Body Piercing”, *ibid.*, pp.735-740

(מאמר יסודי עם שמונים ושתיים הערות)

ד) מאמרים בעיתונות

הארץ, 25.11.98, עמ' א-א2
מעריב, 8.7.97, עמ' 14-15

Current Health 2 22/6 (February 1996), pp. 30-31

Prevention 48/11 (November 1996), p. 46

Toronto Globe and Mail, 13.6.98, Section D5 (מצוטט על ידי הרב אלן)

U.S. News and World Report, 3.11.97 = *Reader's Digest*, March 1998, pp. 15, 18, 20

USA Today Magazine 124/2609 (February 1996), p. 15